

---

*М.П.Препотенська,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії НТУУ «КПІ»*

ЕКЗИСТЕНЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО МЕГАПОЛІСУ

У великих містах світу, у мегаполісах, вирішуються долі держав, перетинаються економічні, фінансові, інформаційні потоки. Тому увага до макроурбаністичних об'єктів досить природна й актуальна. Великі міста можна вважати також суб'єктами світових процесів, окремими соціальними акторами, особливо у контексті соціальних катаклізмів сьогодення, коли за словами «Київ», «Москва», «Париж», «Берлін» або «Вашингтон» виявляються усе нові й нові смисли. Дослідження українських мегаполісів актуалізується новою роллю нашої держави на світовій арені: Україна протистоїть викликам тероризму і сепаратизму, стає моделлю боротьби за європейські цінності. Від успіху України може залежати загальний політико-економічний розвиток Європи, а зрештою, – мир на планеті. Принциповий інтерес являють життя українців, їхнє переживання свого буття у місті – екзистенціальні аспекти світосприйняття та цілепокладання. Наш час демонструє також посилення ролі пасіонарних особистостей у розбудові усїєї держави, тобто особистісний вимір буття в мегаполісі стає предметом додаткової уваги.

Зазвичай під мегаполісами розуміють міста-мільйонники, які мають провідний вплив на свій регіон, концентрують владу, міжнародні зв'язки, розгалужену інфраструктуру послуг, освіти та дозвілля. На території України офіційно нараховується п'ять мегаполісів: Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, Одеса. До них наближаються Львів і Запоріжжя. Українські мегаполіси відзначаються неоднорідністю у багатьох своїх виявах: у культурно-історичному, в архітектурі, міській ментальності, політико-економічній структурі та функціях. Проте існують певні споріднені ознаки українських великих міст, що помітно відрізняють їх від міст інших країн. Визначення цього може сприяти збереженню самобутності та водночас служити матеріалом міського ребрендингу, наближенню до європейських стандартів якості життя. Усвідомлення екзистенціального підґрунтя буття мешканців українських мегаполісів сприятиме також

творенню гуманітарної складової планування містобудівних процесів.

Філософське дослідження мегаполісів ще не стало вагомою складовою української урбаністики, що має історичну причину: наша країна розвивалася століттями як суто аграрна територія з маленькими і малими поселеннями. Тому велика кількість праць присвячена проблемам села і малого міста, ефективній розбудові райцентрів, творенню мікроміського іміджу, а також – літературним творам, в яких чималу роль відіграє образ малої батьківщини. Проте розвиток урбанізації, екологічні проблеми і соціальні кризи породжують усе більше наукових розмислів щодо великих міст, де ці явища концентруються.

Окремі філософські проблеми при дослідженні великих міст піднімають Н.Доній (мандрування як засіб розриву з нудьгою повсякденності [2]), К.А.Фоменко (аналіз феномену міського відчуження [11]), Л.Мруз (креативність міського брендінгу [6]); Н.О.Обухова (культурна індустрія великих міст [7]), О.В.Сенюра (простір великого міста [8]). Філософсько-антропологічний підхід до проблем міського буття застосував М.Карповець, вивчаючи особливості часу і простору міста, феномени міської ідентичності та переживань [3]. В.Вечерський досліджував специфіку великих промислових міст України, що стали заручниками індустріалізації радянського часу: «Орієнтація на виробництво, а не на людину, зумовила ентропію містобудівних систем» [1, 10–11]. М.Л.Чернов відзначає необхідність соціально-філософського аналізу міста: «Побудова цілісної концепції міста як соціального феномену можлива за умови з'ясування сутності й особливостей розвитку урбанізму як стратегії розвитку суспільства на основі порівняння цивілізаційної та постіндустріальної теорій міста» [12, 42]. В історико-філософському аспекті проводяться дослідження міста у Центрі міської історії Центрально-східної Європи (Львів). Серія он-лайн публікацій «Ессе-urban», статті, відеолекції, монографії присвячуються вивченню специфіки міського простору, традицій та інновацій, міських практик. Щодо цього являють інтерес інтегральні дослідження міста, зокрема, збірка «Місто й оновлення» урбаністичних студій представництва фонду Г.Болля в Україні. Автори студій зазначають, що в Україні формально діють положення Хартії архітектурного спадку, згідно з якою необхідно зберігати автентичність середовища як чинника, що формує спосіб життя, поведінку та свідомість городянина. Проте інтереси великого

капіталу і тіншового бізнесу часто не збігаються з проголошеними Хартією ідеями: українські мегаполіси хаотично забудовуються на догоду комерційній користі окремих багатіїв, а візуальна привабливість міст псується засиллям реклами. Олег Дроздов запитує з жалем: «Чи можете ви уявити музей Прадо або Ермітаж чи Лувр з рекламним щитом Audi? А весь центр Києва сьогодні в рекламі, неначе маленький Лас-Вегас!» [4, 113]. «Коли місто стає своїм»? – запитує дослідник міста Сергій Шліпченко і висловлює думку, що це відбувається суто за умови екзистенціальної відповідальності за місто [4, 7]. О.Сарапна вважає історію міста його символічним капіталом, а хаотичні новобудови сприймає як «розрив з символічним тілом міста» [4, 59]. О.І.Тищенко ставить Києву діагноз: «деградація міського середовища» через культ споживання та некеровану автомобілізацію міста, проголошує, що у посттоталітарних країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, змінюється публічний простір міста, стаючи «місцем демократії» [4, 286].

Дійсно, досвід Київського Майдану та пасіонарних площ інших українських міст доводять, що в українських мегаполісах змінюється сприйняття міського простору, відбувається певним чином «повернення полісу»: центральна площа стає реальним центром революційних подій, де спільнота здобуває голос, і столиця держави та інші великі міста перетворюються на самостійних суб'єктів політики. Досліджень мегаполісу з такої точки зору бракує, мало уваги приділяється екзистенціальному аспекту буття міста, особливо в атмосфері драматичних соціальних зрушень. Тож визначимо специфіку буття мешканців українських мегаполісів і загального буття самих міст в екзистенціальному ключі – через переживання городянами свого буття у мегаполісі.

2013–2014 роки стали добою особливих випробувань для українців. Перебуваючи у вирі подій, складно визначити кількість соціальних катаклізмів та їхні наслідки. У житті кожного мешканця країни виявився перманентний стресовий фон, цей період відзначився граничними ситуаціями і глобальними життєвими переоцінками. Тому наш розгляд буття людини українського мегаполісу і великих міст природно поділити історичною віхою Майдану. Почнемо з очевидних проблем мегаполісів, які народилися за багато років до сьогоднішніх буремних подій.

Місто-ринок. Колись М.Вебер, шукаючи обов'язкові атрибути

міста, виділяв серед них наявність ринку. Проте в нашій реальності поняття ринку стає всеосяжним. Українські великі міста являють собою скупчення ТЦ і торговельних майданчиків великої і малої форми, офіційного і стихійного характеру. Процес купівлі-продажу – чи не головний «стрижень» функціонування міста. Культ споживання в таких умовах стає всеохопним явищем суспільного, родинного, індивідуального життя городян. «Де? Що? Чому?» – найпопулярніші теми міжособистісного спілкування, рекламних меседжів, міських перформенсів. Зацикленість на споживанні закономірно призводить до звуження духовного світу міста і людини. Нав'язливі комерційні «взрці» ситого життя у бідній країні породжують почуття тривоги і неповноцінності, які доповнюються постійним клопотом не тільки про найнеобхідніше для виживання, а й про речі, які свідчать про статус, модність, гламурність, відповідність споживацьким стереотипам. Відомим фактом є засилля дорогих автомобілів на вулицях українських міст. Велика кількість машин купується через кредити, що, у свою чергу, зумовлює напругу і перманентну тривогу платників кредитів. У таких обставинах особливого значення набувають місцеві ініціативи креативних громадян з творення локацій міста, відзначених духовним спрямуванням і естетизмом: арт-простори, книжкові кав'ярні, студії, продуманий стріт-арт – приклади прагнення краси і творчості, що протистоїть засиллю ринкової ідеології. Завдяки самоорганізації населення і сміливості лідерів громадянського суспільства, усе більшого розмаху у мегаполісах набувають акції проти незаконних забудов, екологічні рухи. Отже, біполярні екзистенціальні стратегії: культ споживання та егоїзм, з одного боку, з іншого, – волю до духовного перетворення міста всупереч споживацькій філософії, бажання колективного блага. Проте панування ринку і культу споживання зумовлюють специфічну архітектоніку міст.

Візуальна еkleктика та одноманітність. Оскільки місто сприймається, насамперед, візуально, відзначимо специфіку українських мегаполісів з точки зору їхніх форм. Наявна стильова еkleктика міст, спричинена комерційним розрахунком. Меркантильний підхід до містобудування призводить до паплюження історичного обличчя мегаполісу за рахунок хаотичного зведення хмарочосів, безликих офісних споруд, руйнації історичних пам'яток та зелених зон міста. Вулиці українських мегаполісів заповнені малими архітектурними

формами (МАФ), які відрізняються низькою привабливістю, оскільки служать суто торговельній діяльності. Ще одним фактором стильової еkleктики є чисельні самодіяльні перебудови елементів будинків міста, зроблені мешканцями задля власного комфорту, на шкоду загальному вигляду міста. А надмірність рекламних повідомлень у вигляді масштабних багатокольорових біг-бордів на стінах будівель та вздовж транспортних магістралей мегаполісів. Усе це призводить до браку гармонії середовища в його візуальному сприйнятті. Подібні речі, крім іншого, породжують специфічний містечковий дух у великому місті, який сприймається як провінційність. Описуючи засилля бруду і торговельних точок, парковок на місці парків, ускладнення пересування, зокрема, в районі київської Дарниці, Г.Мельничук пише: «Особливий колорит кінцевої зупинки маршруток біля метро «Дарниця» створюють зазивали. Їхні вигуки «45 маршрутка, відправляємося зараз, останні сидячі місця!» закріплюють базарний дух провінційного містечка» [5].

Зазначені явища здатні викликати специфічні переживання: втому, чуттєвий дисонанс з причини відсутності стилю, гальмування міської ідентичності. Якщо центри мегаполісів вражають метушнею, то окраїни і спальні райони відрізняються зазвичай монозабудовою, убогим ландшафтом. «Хрущовки» та блочні будинки-близнюки, повторені майже в кожному українському мегаполісі, як і в інших пострадянських містах, нівелюють образ міста, зводячи його суто до *місця* помешкання. І хоча духовна людина здатна віднайти красу усюди, а кожний мешканець міста емоційно прив'язаний до будь-якого свого місця проживання, монотонна безлика архітектура псує естетичні почуття, подібні архітектурні «ландшафти» викликають деструктивні настрої, поширюють нудьгу та компенсаторну агресію. Недарма окраїни міст здавна відзначаються більшістю злочинністю. З плином часу занепадає промислова спрямованість деяких міст чи їхніх районів: від заводів, фабрик, комбінатів, які припинили свою діяльність, залишаються далеко неестетичні споруди, промислові зони, інколи розтягнуті на цілі квартали. Проте і в цій сфері усе частіше спостерігається творчий підхід ентузіастів до ребрендингу: пром-споруди перетворюються у ТЦ або в артпростір, як, наприклад, сталося з будівлями заводу «Більшовик» у Києві (переобладнали на гіпермаркет з зонами дозвілля), з будівлею заводу «Арсенал», який став мистецьким центром. Отже, в наших мегаполісах наявні дві

крайнощі: надмірна візуальна різноманітність центральних районів і міських трас та одноманітність окраїн. Протистоять зазначеним процесам знову-таки громадські спільноти городян, які намагаються творити оригінальні кластери творчості, розвитку і душевного відпочинку.

Міста України потерпають від екологічних проблем. Жахливий стан доріг, шкідливі викиди в атмосферу, забруднення міських водоймищ, дефіцит зелених насаджень, застарілість міських систем комунікацій, перебої з поставками води і світла, невирішені проблеми відходів і сміттєзвалищ – ось далеко неповний список екологічних проблем, шкідливих для здоров'я городян. Ще однією екологічною проблемою можна вважати вуличний бруд. Засміченість мегаполісів, на жаль, давно звичний «пейзаж» великого українського міста. Парадоксально, але багато городян висловлює гнів і обуреність з цього приводу, але не менша їх кількість засмічує місто. Перебуваючи в автомобільних заторах, дихаючи забрудненим повітрям, дратуючись через перебої у постачанні необхідних ресурсів, людина міста поволі скочується у буденність. Великі відстані між важливими об'єктами міста, які ускладнюють внутрішні міграції, підточують креативність і наснагу. Наявність подібних проблем протягом десятиліть породжує відчуття власного безсилля, апатію і відчай. При цьому майже в кожному мегаполісі ініціативні спільноти намагаються організувати місця для велодоріжок, борються з незаконними парковками, шукають і знаходять альтернативні методи енергозбереження тощо.

Незважаючи на те, що більшості українців притаманна любов до своїх міст, загальний настрій городян багато років тяжіє до космополітизму. Сутність цього добре виражена у розмислах М.Степико: «Своєрідним різновидом маргінальності є космополітизм, світовідношення, у якому потреба саме в етнічній ідентичності немовби зникає взагалі, а натомість маніфестується інша, позаетнічна спільнота як опозиція першій... Основною причиною цього явища сьогодні є *урбанізація середовища людського існування* (курсив наш), здійснена поза культурними смислами певного народу; вона нівелює специфіку буття певного етносу (що або не усвідомлюється, або, навпаки, свідомо стимулюється, як це було в СРСР, інших соціалістичних країнах – заради реалізації ідеї злиття націй чи заради реалізації ідеї «плавильного казана»))» [9, 298]. Космополітизм виявляється у безвідповідальному ставленні городян до міста та бажанні емігрувати у більш благополучну країну, місто.

Проте з середини 2000-х років у певній частині населення поступово відбувається набуття ідентичності – як загальноукраїнської, так і міської. Однією з передумов цього стало проведення чемпіонату Євро-12 у нашій країні. І влада, і громадські спільноти намагалися як найкраще виявити гостинність і якість послуг. Та головний спалах української ідентичності й відповідно міської ідентифікації відбувся у зв'язку з подіями на Майдані, виявами пасіонарності мільйонів українців.

Термін «пасіонарність» ми використовуватимемо як активність, здатність до енергійних дій з перетворення дійсності. Без перебільшення можна сказати, що, починаючи з київського Майдану, міста України стають центрами пасіонарності, предметом уваги світових ЗМІ.

Євромайдан розгорнув небачені до цього екзистенціали буття людини міста: волю до свободи, протест, ризик, соціальний гнів, героїзм, солідарність. Слова і словосполучення «Майдан», «Автомайдан», «Антимайдан», «Революція гідності» та ін. – буде закарбовано у пам'яті поколінь. Разом з тим Україна стає світовим трендом. Національна ідентифікація і консолідація, національна символіка і ритуалізація набувають широкого розмаху. На екранах ЗМІ і на вулицях міст з'являються принципово нові типи людей: «тітушки», «майданівці» та «антимайданівці», «беркутня», а з часом – волонтери, біженці, «кіборги» тощо. Метафора «сотні» поширеться на різні стилі життя і заняття: «канцелярська сотня», «диванна сотня». Протистояння з Росією викликає майже фольклорну типологію «ватників» згідно з їхньою реакцією на конфронтацію [10].

Крім мегаполісів, особливого звучання набувають й інші топоніми – назви міст і селищ України, що є заручниками подій або буквально – полями битв: Слов'янськ, Краматорськ, Савур-Могила, Донецьк... Міста у колі військових дій змінюють свій вигляд, і городинин поволі втрачає відчуття дому. Безпека і захищеність поступаються місцем тривозі і страху, що досягають максимальної напруги під час прямої небезпеки. Це викликає колосальні зрушення в людській психіці та світогляді, висуваючи на перший план проблему трагічності буття. Звички і традиційні пріоритети пересічного існування поступово знецінюються, адже чи не вперше для людини стає очевидною необхідність елементарних засобів для біологічного існування: їжі, води, даху над головою. Особливої загостреності набуває екзистенціальна контрверза «своїх» і «чужих» у місті, підсилюючи

екзистенцію чужого до поняття «ворог». Мова спілкування, акцент, гостра репліка, національна символіка чи кимось передана плітка про особу може коштувати їй життя. Величезним життєвим випробуванням стає переживання невизначеності. Брак інформації чи перекручена інформація, поширення панічних чуток, спостереження смерті, того, хто був поряд, здатні довести людину до божевілля. Проте саме в таких складних умовах людина робить чи найважливіший у своєму житті екзистенціальний вибір. Перманентна гранична ситуація стає маркером людяності, висвітлює можливості милосердя, жертвності, але й егоїзму, зрадництва, здирництва і жадоби заради виживання будь-якою ціною.

Прикметою соціальних катаклізмів сьогодення є відсутність єдиного харизматичного лідера. Більш того, криза влади на міському і державному рівнях певним чином продовжується, незважаючи на зміну владних облич та ідеологій. Недовіра до правлячої еліти – історично-ментальна риса українців, які, втім, усе більше об'єднуються та протестують проти виявів беззаконня, в тому числі, у сфері містобудування. Навіч – вияви унікальної самоорганізації населення, народження громадянського суспільства. Повсякденність мегаполісу демонструє феномен солідарності, колективної співпраці. Один з яскравих прикладів щодо цього сягає нещодавнього минулого: взимку 2012 р. у пору надмірних снігопадів мешканці мегаполісів чи не вперше самотужки організували взаємооповіщення і взаємодопомогу для порятунку від природного лиха. Вражаючим фактором солідарності є також волонтерський рух різних верств населення: кожен 4-й українець – волонтер.

Відзначимо також специфіку сучасного медіавиміру в країні. Події у мегаполісах, а також – у локальних місцях конфлікту на сході стають загальним надбанням. Можливості прямого ефіру та онлайн-режиму у ПК творять колективне співпереживання драматичних і водночас історичних подій. На зміну індивідуалізму та стратегії «моя хата с краю» приходять відчуття доручення, колективної відповідальності і волі.

Отже, українські мегаполіси мають дещо споріднені обставини розвитку: пріоритет ринку, візуальну еkleктику і монотонність, прикмети екологічного колапсу, космополітизм багатьох городян і водночас – вияви пасіонарності, солідарності і патріотизму. Можна сказати, що перманентна гранична ситуація розгорнула екзистенці-

альну біполярність буття людини у місті: егоїзм – альтруїзм, культ накопичення – духовність, безвідповідальність – відповідальність, пасивність – пасіонарність, байдужість – героїзм тощо. Українські мегаполіси стають центрами драматичних та водночас історичних подій. Відкрystalізуються національна та міська ідентичність, нарощується громадський рух. Ця екзистенціальна напруга підводить до думки, що багато людей переживають події як архетипову боротьбу Добра і Зла. Недарма у логосфері сучасників усе частіше звучать слова сакралізації: «Небесна сотня», «З нами Бог»...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вечерський В.* Спадщина містобудування України. Теорія і практика історико-містобудівних пам'яток охоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.
2. *Доній Н.* Мандрювання як ситуація розриву з «нудьгою повсякденності» Постмодерну / Н.Доній // Сіверянський літопис. – 2009. – №1. – С.131–136.
3. *Карповець М.* Міська ідентичність як відкритий проект людського буття. Гуманітарний часопис. – 2012. – №2. – С.20–27.
4. Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім.Генріха Бюлля в Україні. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. – 360 с.
5. *Мельничук Г.* Клоаки Києва. Метро «Дарниця» / [Електронний ресурс]. <http://eveningkiev.com/ru/tag/319>.
6. *Мруз Л.* Символи національної ідентичності як туристичний товар / Л.Мруз // Народознавчі зошити. – 2008. – №3–4. – С.341–357.
7. *Обухова Н.О.* Культурні індустрії в контексті соціокультурних змін (на прикладі українських великих міст) : автореф. дис. ... к. соціол. н. / Обухова Наталя Олексіївна; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2011. – 16 с.
8. *Сенюра О.В.* Соціальний простір великого міста: динаміка і специфіка процесів мобільності : автореф. дис. ... канд. соціол. наук / Оксана Володимирівна Сенюра; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк, 2010. – 20 с.
9. *Степико М.Т.* Українська ідентичність: феномен і засади формування / М.Т.Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.
10. Типологія ватників [Електронний ресурс]. <http://voronz.in.ua/note/1-6-14-19968>
11. *Фоменко К.А.* Амбівалентність відчуження в структурі людського буття. – Філософські обрії. – 2009. – №22. – С.120–13.
12. *Чернов М.Л.* Урбанізм як предмет соціально-філософського аналізу / М.Л.Чернов // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2005. – №51.

Препотенська М.П. Екзистенція українського мегалопісу.

В статті досліджуються українські мегалопіси через переживання мешканцями свого буття у місті. Виявлено такі риси буття, які є соціальними та екзистенціальними, біполярними феноменами: культ споживання і духовність, космополітизм і патріотизм, екологічні загрози та екологічні рухи, візуальна еkleктика та монотонність, стагнація та креативність, байдужість та відповідальність. Показано, що події 2013–2014 рр. призводять до екзистенціальної й соціальної трансформації суспільства: набуття національної та міської ідентичності, солідарності, героїзму, сакралізації трагічних подій. Водночас великі міста України стають центрами пасіонарності, соціальними акторами світового рівня.

Ключові слова: мегалопіс, буття у місті, екзистенціал, пасіонарність, потяг до творчості, солідарність, ідентичність.

Препотенская М.П. Экзистенция украинского мегалополиса.

В статье проведено исследование украинских мегалополисов через переживания горожанами своего бытия в городе. Выявлены такие черты бытия, которые являются социальными и экзистенциальными, биполярными феноменами: культ потребления и духовность, космополитизм и патриотизм, экологические угрозы и экологические движения, визуальная еkleктика и монотонность, стагнация и креативность, равнодушие и ответственность. Показано, что события 2013–2014 гг. приводят к экзистенциальной и социальной трансформации общества: к обретению национальной и городской идентичности, солидарности, героизма, сакрализации трагических событий. Одновременно большие города Украины становятся центрами пассионарности, социальными актерами мирового уровня.

Ключевые слова: мегалополис, бытие в городе, экзистенциал, пассионарность, тяга к творчеству, солидарность, идентичность

Prepotenska M.P. Existence of ukrainian megalopolis.

An investigation of Ukrainian megalopolises in the view of townspeople experience of their being in the city is conducted. It detects some features of being, which are social, existential, bipolar phenomenon: the cult of consumerism and spirituality, cosmopolitanism and patriotism, ecological threats and ecological movements, visual eclecticism and monotony, stagnation and creativity, indifference and responsibility. It is shown that the events in 2013–2014 lead to existential and social transformation of society: gaining national and urban identity, solidarity and heroism, the sacralization of the tragic events. At the same time the big cities of Ukraine became centers of passionarity, world-class social actors.

Key words: megalopolis, being in the city, existential, the passionarity, the will to creativity, solidarity, identity.